

bila celotna življenjska zgodba slovenskih odporikov. Delo je izhajalo iz naslednje predpostavke: nekdanji borci odpora sami sebe vidijo kot obrobno skupino, ker na Koroškem zaradi pomanjkljivo izvedene denacifikacije med koroškim prebivalstvom obstaja o odporu negativna slika. Raziskava je pokazala, da med deli južnokoroškega prebivalstva še vedno ostaja latentni nacistični besednjak. Nekdanji slovenski odporniki se čutijo kot pripadniki manjšine, pa tudi kot člani antifašističnega gibanja, ki ga prebivalstvo južne Koroške ne čuti kot osvoboditev, ampak kot grožnjo.

Predmet obravnave dodatno osvetljujejo izbrana pisma in spomini pregnancev, ki opisujejo, kako so doživljali pregon z domače zemlje, transport v neznano tujino in ponižujoča doživetja v taboriščih. Zbornik zaključujejo cerkveni dokumenti, dokumenti Glavnega državnega varnostnega urada, delovna poročila okrožne kmetijske organizacije Velikovec, poročila žandamerijskih postaj (za okraj Velikovec), dokumenti Okrožnega sodišča nacistične stranke ter dokumenti iz zapuščine Hansa Steinacherja (vodilni funkcionar Zveze za nemštvo v inozemstvu) in poročilo dr. Joška Tischlerja o povratku pregnancev, ki ga je naslovil britanski vojaški vladni v Celovcu.

Zbornik sicer ni neka sinteza dosedanjih in novih raziskav o pregonu slovenskih družin leta 1942, ker niti ni na voljo celotno arhivsko gradivo. Vendar pa, kot piše tudi Boris Jesih (Svobodna misel, 9. 7. 1993, str. 14), knjiga predstavlja pregled problematike o vzrokih in posledicah pregona 1942. Vsi prispevki, tako slovensko kot nemško pisani, so dopolnjeni z obsežnimi povzetki v drugem jeziku. Zanimiv pa je tudi sam koncept razprav, saj pisci vzporedno raziskujejo in opisujejo iste teme in iste dogodke ter prihajajo do podobnih ugotovitev, kar le-tem daje večjo znanstveno vrednost. Škoda, da v skrbno urejeni knjigi ni imenskega in krajevnega kazala.

Damijana Zelnik

Loški razgledi 38/1991. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1991. 339 strani.

Posebnost zbornika Loški razgledi je zagotovo redno izhajanje in vztrajanje pri konceptu interdisciplinarnosti. V pričujoči številki, ki je tudi to pot izredno bogata, je 23 avtorjev objavilo kar 33 prispevkov.

Namesto tradicionalnega jubilejnega članka Loški razgledi ob 90-letnici svojega dolgoletnega urednika in avtorja številnih razprav prof. Franceta Planine (roj. 26. 9. 1901) objavljajo njegovo avtobiografijo »Moje minulo službeno delo«; dopolnjuje jo Planinova bibliografija, ki jo je zbral Ludvik Kaluža. Žal pa prof. Planina objave ni dokončal, saj je 14. 1. 1992 umrl.

Judita Šega, zgodovinar-arhivist v Zgodovinskem arhivu Škofja Loka, v razpravi Železniške variante preko loškega ozemlja 1903–1931 na podlagi arhivskega gradiva in časopisnih poročil opiše boj za povezavo Poljanske in Selške doline z železnico, kar pa se ni nikoli uresničilo. O delovanju Občinskega odbora v Škofji Loki 1981–1941 piše zgodovinarica Nataša Budna. V razpravi prikaže predvsem delo na političnem in gospodarskem področju. Dodan je zelo koristen poimenski seznam občinskih odbornikov, svetovalcev in županov z strankarsko pripadnostjo, kjer je bilo to mogoče ugotoviti. Umetnostni zgodovinar Lev Menáše podrobno opiše drobno podobo Marije z nagnjeno glavo iz 17. stoletja; hrani jo kapucinski samostan iz Škofje Loke, kamor naj bi jo prinesel kapucinski misijonar.

Geolog Anton Ramovš je eden izmed najbolj zvestih sodelavcev Loških razgledov in je v svojih prispevkih obdelal takorekoč vse loško ozemlje, zato bi bilo smotno razprave o isti tematiki (o kamnosekih in portalih) združiti in objaviti v zbirki, ki jo izdaja Muzejsko društvo. Z razpravo O kamnoseku Andreju Podobniku iz Sovodnja nam je avtor prikazal delovanje kamnoseškega mojstra v prejšnjem stoletju.

Kratek zgodovinski pregled O zgodovini pokopališč v Železnikih je prispeval Ciril Zupanc. Prvo urejeno pokopališče naj bi bilo iz leta 1619 neposredno ob cerkvi.

Arhivist-umetnostni zgodovinar France Štukl objavlja v zborniku kar štiri članke. V razpravi o Zgodovini fotografrov v Škofji Loki opiše vse znane fotografije do današnjih dni. Zelo zanimiv je prispevek O visokih gostih na Loškem – škof Leopold, cesar Karel leta 1917, kralj Aleksander 1922 in Tito 1962. Nehote se nam ponuja razmislek o malih spremembah v načinu izkazovanja vdanosti prebivalstva vladajočim.

Glasbeni zgodovinar Franc Križnar je v počastitev 270-letnice prvega ohranjenega in delno v slovenščini zapisanega gledališkega besedila Škofjeloškega pasijona, ki ga je 1721 zapisal kapucin oče Romuald (Lovrenc Marušič), temeljito analiziral glasbeno dramaturgijo tega dela. Škofjeloški pasijon je prav gotovo za zgodovino Slovencev pomemben dokument.

Etnologinja Marija Stanonik v članku Etnolog in domači kraj razmišlja, kako rodbinski izvor lahko vpliva na raziskovalca. Čeprav je svoj rojstni kraj zapustila, še vedno živi z njim, upravičeno zatrjuje avtorica.

Sledijo trije prispevki, ki sodijo v rubriko Zapiski iz vojnih dni in obravnavajo narodnoosvobodilno vojno. Janko Mrovlj je piše o Delovanju gospodarstva med narodnoosvobodilno vojno 1941–1945 na Žirovskem. O Pevni med okupacijo in o komandirju Albinu Drolcu-Krtini piše Marijan Masterl.

V rubriki Zapiski in spomini sledita članka Vladimirja Žužka (Denarništvo na Loškem v preteklosti in sedanjosti) in Franceta Štukla (O začetkih Komunalne banke v luči preteklosti in sedanjosti). Žužek ugotavlja, da je Škofja Loka imela tri pomembne samostojne denarne zavode, hranilnice in posojilnice, prva prava bančna podružnica pa je pričela delovati šele leta 1947.

Omeniti velja tudi jubilejni zapis Ane Lavrič Ob sedemdesetletnici umetnostnega zgodovinarja Emilijana Cevca (roj. 5. 9. 1920); ta s svojim prispevki sodi v krog zvestih sodelavcev Loških razgledov že od

prve številke. V razdelku Poročila in gradivo Tina Nastran piše o petištiridesetletnici kovinarstva v Železnikih, Boris Klemenčič o 70 letih telesnokulturne dejavnosti v Gorenji vasi, Marijan Masterl pa v nekaj stavkih dopolnjuje svojo razpravo o ljudskem posebnem Blažu Peternelu-Blešku iz 37. letnika Loških razgledov. Med ustajene članke sodi Prispevek h kroniki škofjeloške občine (tokrat za čas od 1. novembra 1990 do 31. oktobra 1991); kronologijo dogajanj je pripravil Franc Podnar.

Nataša Stergar

Raoul Pupo, *Immagini e Problemi 1945. (Julijska krajina. Podobe in vprašanja 1945)*, Gorica: Editore Goriziana, 1992. 287 strani.

Delo tržaškega zgodovinarja Raoula Pupa lahko uvrstimo v okvir tistega tržaškega zgodovinopisja, ki se loteva tržaške preteklosti z neretoričnega in nacionalistično neobremenjenega stališča. V tej študiji obravnava Pupo, z gledišča zgodovine dolgega trajanja, zadnje leto druge svetovne vojne in prva povojna leta v Trstu in Julijski krajini. Družbena, ideološka in narodnostna nasprotja, ki jih je fašistični režim nasilno zatrl, pravi, so izbruhnili z neverjetno silo v zadnjem vojnem letu in niso pojenjala niti v prvih povojnih časih. Avtor se torej loteva najbolj spornega obdobja sodobne tržaške zgodovine, ki še vedno buri duhove, zdaj na eni, zdaj na drugi strani. Tudi zato, ker so številne dosedanje zgodovinske študije zaradi svoje tendenčnosti dovoljevale in celo spodbujale politične špekulacije tistih, ki se v Trstu hranijo z nacionalistično mrznjo.

Pupo je za osvetljevanje zgodovinskega dogajanja med letom 1944 in 1954 uporabil še objavljeno literaturo, a tudi dokumentacijo, ki je v zadnjih letih na ogled v italijanskih, britanskih in ameriških arhivih. Žal pa mu niso bili na vpogled, kot tudi ne ostalim zgodovinarjem, dokumenti, ki jih hranijo slovenski in hrvaški arhivi.

Priključitev Trsta, Slovenske Primorske in Istre nemškemu Reichu je leta 1944 prinesla v Trst ponovno nadvlado nemškega sveta in na novo oživila konflikt med gospodarskimi in nacionalnimi interesi mesta. Tržaški vodilni razred je kljub dotedanji zvestobi fašizmu in italijanstvu ponudil svojo razpoložljivost novim nemškim oblastnikom. Verjetno je šlo tu, trdi avtor, za obrambno dejanje, ki pa je bilo vse-kakor odsev težav, ki so nastopile po prvi svetovni vojni, ko se je moral tržaški podjetniški krog vključiti v širši italijanski gospodarski prostor. Za ohranitev vodilne vloge so bili tržaški podjetniki pripravljeni paktirati s komer koli. In če je obnašanje tržaške vodilne elite postalo model vodenja tudi za urbano prebivalstvo, potem je dovolj razumljivo, da je tržaški srednji sloj dejavno sodeloval z okupatorjem. V takem okolju so ostali italijanski antifašisti, ko so poudarjali nujnost nacionalne obrambe pred nacisti, brez vsakršnega širšega konsenza. Za Pupa so tudi pomenljivi spori, ki so nastali zaradi nasprotujočih si nacionalnih stališč med italijanskim in slovenskim odporištvom. Italijansko odporištvostvo so v Julijski krajini ošibila še posebno razhajanja med tistimi, ki so se navdušili za jugoslovansko partizanstvo, in tistimi, ki so hoteli ohraniti privilegiran odnos z italijanskim antifašizmom.

Po prihodu jugoslovanske vojske v Trst, Gorico in Istro so politična, družbena in nacionalna nasprotja dosegla svoj višek. Konec vojne ni prinesel v te kraje konec nasilja, ugotavlja Pupo, nasprotno, začelo se je obdobje povojnega obračunavanja. Prihod jugoslovanske vojske v Trst je bil namreč osvobodilski le za del Trsta, za slovensko prebivalstvo in dele tržaškega proletariata. Za večino Italijanov je prihod jugoslovanske vojske pomenil prihod novega okupatorja. Jugoslovanskim oblastem je medtem šlo zato, da Trst priključijo ostalemu jugoslovanskemu ozemlju. Dosledno s tem načrtom je jugoslovanska uprava poskušala obračunati zlasti s predstavniki mestnega antifašističnega odbora (CLN), ki se je v mestnem okviru pojavil kot direkten tekmeč jugoslovanskih oblasti. Povojno nasilno obračunavanje ni zajelo le kolaboracionistov, trdi Pupo. Prizadelo je prav tiste antifašiste, ki niso soglašali z revolucionarnim prevzemom oblasti in s priključitvijo Trsta ter ostalih delov Julijske krajine Jugoslaviji. Povojno nasilje ni rastlo namreč le iz ideoloških nasprotij, bilo je toliko bolj krvavo, ker se je zasidralo na rodovitna tla nacionalistične mrznje. Internacionalizacija tržaškega vprašanja, določitev Morganove črte, razdelitev obmejnega ozemlja na cono A in cono B še zdaleč niso pomirile povojnega političnega dogajanja, ki je čedalje v večji meri sililo v politično in nacionalno polarizacijo. Vezi med zaledjem in mestom so se nasilno prekinile, Trst se je ločil od Istre, Gorica od Vipavske in Soške doline.

V avtorjevem osvetljevanju tržaških in primorskih dogajanj je opaziti tančico obžalovanja za to, kar sta Trst in Gorica takrat izgubila. Izrazitejša sentimentalna nota je medtem očitna v didaskalijah izpod peresa Fulvia Anzellottija, ki dopolnjujejo skrbno izbrane fotografije Roberta Spazzalija. Ob tem lahko pripomnimo, da je pri osvetljevanju polpretekle zgodovine, tudi v primeru strokovnega pisca, težko povsem potlačili emocionalni pol, predstave, ki sta jih tako starejša kot mlajša generacija asimilirali ne glede na stran, kateri pripadata. Stereotipna gledanja na preteklost ene ali druge nacionalne skupnosti so zapustila v tistih, ki so zgodovino doživeli, v tistih, ki so jo pisali, in tistih, ki so jo brali ali le poslušali, dovolj obremenjujočo dediščino. Paoul Pupo teži za tem, da bi se čim bolj izognil tej dediščini, ki je vseprevečkrat proizvedla ozkogledno osvetljevanje preteklosti. Doslej so zgodovino o vojnem in povojnem času na Primorskem pisali ločeno. Vsaka stran si je izoblikovala svojo. Morda je vendarle prišel čas za trezno, znanstveno in globalno osvetlitev vojnih in povojnih tržaških zgodovinskih vozlov.

Marta Verginella